

Jytte Kristensen og Jørgen Elm Larsen

Fattigdom, social eksklusion og boligforhold

Formålet med artiklen er primært at belyse, hvordan boligforholdene for fattige og socialt ekskluderede i Danmark har udviklet sig i perioden fra 1976 til 2000. Artiklen viser, at boligforholdene udgør en helt afgørende markør på socioøkonomiske uligheder i det danske samfund. Dem, der er fattige, socialt ekskluderede og som har et dårligt helbred, har langt ringere boligforhold end andre, og der er en klar intersektionalitet mellem forskellige, sårbare socioøkonomiske positioner. Artiklen viser endvidere, at der er en klar skillelinje mellem ejere og lejere i forhold til disse sårbare socioøkonomiske positioner. Lejere har for det første ringere boligforhold end ejere, og for det andet er de økonomiske uligheder mellem ejere og lejere øget markant inden for de seneste år på grund af stigende uligheder i indkomster og formuer. Artiklen giver således som noget nyt i dansk socialforskning et samlet overblik over økonomiske, sociale og boligstandardmæssige uligheder mellem dels ejere og lejere og dels mellem fattige og socialt ekskluderede og resten af befolkningen.

Nøgleord: Boligforhold, fattigdom, social eksklusion, helbredsforhold, ulighed.

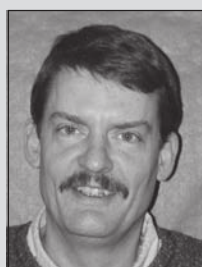
Artiklens formål er primært at belyse, hvordan boligforholdene for fattige og socialt ekskluderede i Danmark har udviklet sig i perioden fra 1976 til 2000. Hovedspørgsmålet er derfor hvilke sammenhænge, der er mellem fattigdom, social eksklusion og boligforhold. Boligen udgør for de fleste en central ramme for hverdagslivets udfoldelse og er det sociale og fysiske rum, som vi i løbet af et døgn befinder os længst i. Boligen er derfor en central ramme for og en del af den enkeltes og familiens levkår. Fordelingen af befolkningen på ejer- og lejerboliger er vel belyst, og der har også været stor fokus på koncentrationen af bestemte sociale og etniske grupper i specifikke lokalområder og bebyggelser. Der vides derimod meget lidt om sammenhængen mellem fattigdom, social eksklusion og fordelingen af gode og dårlige boligforhold. Vi fokuserer derfor primært på dette i artiklen og anvender de danske levkårsundersøgelser til at belyse disse sammenhænge. Det er imidlertid vanskeligt at diskutere sammenhængen mellem boligforhold, fattigdom og social eksklusion uden også at berøre spørgsmålene om koncentrationen af fattige og socialt ekskluderede i bestemte boligområder og den økonomiske ulighed, der er forbundet med ejerskabet til boligen. Artiklen giver som noget nyt i dansk socialforskning et samlet overblik over økonomiske, sociale og boligstandardmæssige uligheder mellem dels ejere og lejere og dels mellem fattige og socialt ekskluderede og resten af befolkningen.

Hvad er gode og dårlige boligforhold?

Der findes ikke én bestemt type ønskebolig eller "god bolig". De behov, som boligen skal opfylde, varierer over livsforløbet afhængigt af bl.a. familiens størrelse og individernes helbred og fysiske formåen. Det er derfor ikke lige til at definere, hvad der er gode og dårlige boligforhold, men gode og dårlige boligforhold er ikke alene et spørgsmål om subjektive opfattelser af boligforholdene. Vi vil på linie med Popper (1969) argumentere for, at mennesker i almindelighed kan blive enige om en standard for, hvad der er dårlige levkår, og politisk kan man forsøge at eliminere konkrete dårligheder. Dårlige boligforhold har historisk såvel som i dag især handlet om usunde boliger. Boligforhold er blandt de primære faktorer, som betinger et individs helbredstilstand (Ineichen 1993, Bonnefoy m.fl. 2003). Overbefolkede boliger og boliger, der mangler basale installationer, medfører større risici for fx infektionssygdomme, og overbefolkede boliger kan medføre dårligt mentalt helbred. Boliger, der er udsat for træk, fugt og kulde og/eller luftforurening, øger risikoen for fx at få luftvejssygdomme og astma (Bonnefoy m.fl. 2003, Krieger & Higgins 2002, Marsh 1999). Boligpolitik har derfor historisk set ikke kun handlet om at tilvejebringe en tilstrækkelig mængde af boliger til befolkningen, men også om at boligerne skulle være sunde at bo i – ikke kun for de fattiges skyld, men også for de velstilledes skyld således at de fattiges sygdomme ikke spredte sig til resten af samfundet.

Jytte Kristensen
Projektmedarbejder
ved Sociologisk
Institut, Københavns
Universitet.
E-mail: jk@soc.ku.dk

Jørgen Elm
Larsen
Professor ved
Sociologisk Institut,
Københavns
Universitet.
E-mail: jel@soc.ku.dk

De fleste af de traditionelle dårligdomme og dermed direkte sundhedsrisici ved boligerne er i dagens Danmark afhjulpet (se senere). Derimod vides der meget lidt om boligforholdenes indirekte virkning på helbredet. Det er fx bemærkelsesværdigt, at forskningen viser, at selv ved samme type af boligkvalitet, synes ejere at have et bedre helbred og en længere levetid end lejere (AHURI 2001, Bonnefoy m.fl. 2003). Dette kan selvfølgelig skyldes, at dem, der har et dårligt helbred, bliver eller forbliver lejere, men det er også sandsynligt, at uligheder i ejerskabet til boligen har indirekte helbredsmæssige effekter. Opdelingen på boligmarkedet mellem ejere og lejere spiller en vigtig rolle i "oversættelsen" af indkomstuligheder til meget synlige signaler om ens position i det sociale hierarki (Wilkinson 1996), og denne relative ulighed i boligforholdene kan ifølge March (1999) antages at fungere som en vej til dårligt helbred ved at påføre dem, der vedvarende klarer sig ringe på boligmarkedet, kronisk stress og dermed både fysiske og psykiske helbredspåvirkninger. Man kan antage, at dette i særlig grad vil være tilfældet i samfund som det danske, hvor ejerskabet til boligen diskursivt og ideologisk fremtræder som det "normale" og "rigtige" – og rent faktisk også er det mest udbredte. Sådanne indirekte virkninger af ejerskabet til boligen er utilstrækkeligt videnskabeligt undersøgt og dokumenteret, men anden forskning peger i samme retning. Det er fx påvist, at fattigdom og ens placering i det sociale hierarki er de mest afgørende faktorer, som indvirker på helbredsforholdene (Fein 1995). En lav socioøkonomisk status (herunder uddannelse) er en af de mest vedblivende af alle risikofaktorer for dødelighed og sygelighed (Seeman m.fl. 2004). Da forskelle i socioøkonomisk status er forbundet med en række forskellige fysiske, adfærdsmæssige, sociale og psykologiske påvirkninger og erfaringer, som påvirker en række fysiologiske reguleringssystemer, er det sandsynligt, at de biologiske signaturer af disse forskellige livserfaringer og påvirkninger (udsathed) snarere vil blive reflekteret i en flerhed af fysiologiske systemer end i enkelte fysiologiske systemer (Seeman m.fl. 2004). Der er således et kompliceret samspil mellem socioøkonomisk status og påvirkninger af helbredet, som ikke alene kan indfanges med enkeltstående diagnoser, men som må anskues som mere almene fysiske og biologiske påvirkninger af hele funktionssystemet, og som påvirker sygeligheds- og dødelighedsrisiciene.

Data og metode

En væsentlig del af datagrundlaget for de følgende analyser af sammenhængen mellem fattigdom, social eksklusion og boligforhold er fra de tre levekårsundersøgelser, som blev gennemført i 1976, 1986 og i 2000.¹ De forhold ved boligen, som vi i det følgende beskæftiger os med i relation til fattige, socialt ekskluderede og personer med dårligt helbred, vedrører dels boligstandarden i form af diverse installationer og dels forhold vedrørende boligmiljøet i form af træk, fugt og kulde i boligen, nabostøj, angst for vold og udsat for vold i boligkvarteret.

Der er ikke mulighed for at foretage en kausal analyse, der kan vise, om fattigdom eller social eksklusion medfører dårlige boligforhold. Derimod anlægges et intersektionalitets perspektiv (Christensen & Larsen 2008), der indebærer, at vi fokuserer på, om en række underprivilegerede vilkår krydser eller overlapper hinanden. Er der en tendens til, at fx lav uddannelse, lav indkomst, dårligt helbred, dårlige sociale relationer og dårlige boligforhold krydser hinanden for det enkelte individ eller grupper af individer?

Hvad er fattigdom og social eksklusion?

Fattigdom defineres som en i forhold til samfundets standard meget lav levestandard, der skyldes en ringe indkomst, som markant inddrænker mulighederne for deltagelse i aktiviteter, der er normale eller i det mindste vidt udbredte i det danske samfund. Individets eller husholdningens valgmuligheder i forhold til forbrug og fritidsaktiviteter inddrænkes til et minimum.

Social eksklusion drejer sig overordnet set om mennesker, som på én og samme tid er meget dårligt stillede (ekskluderede) på en række centrale levekårsområder. Det vil sige, at der forekommer en ophobning af dårlige levekår og mangel på deltagelse inden for en række centrale områder i samfundet. Der er tale om mennesker, som af den ene eller anden grund (fx dårlige opvækstforhold, manglende uddannelse, handicap, diskrimination, dårlige helbredsforhold eller alder) udelukkes fra, ikke har mulighed for eller ikke evner at deltage i centrale områder i det samfund, som de lever i. Det gælder fx i forhold til at have en rimelig levestandard, at være en del af et familienetværk og sociale netværk i øvrigt, at deltage i faglige og politiske aktiviteter eller at deltage i fritidsaktiviteter (Larsen 2005).

Begrebet social eksklusion bruges almindeligvis om to forskellige, men overlappende fænomener. I det ene tilfælde anvendes social eksklusion i relation til de såkaldt "socialt udsatte", der bl.a. omfatter alkoholikere, hjemløse, sindslidende og kriminelle – og ikke sjældent individer med en kombination af sådanne sociale problemer. I det andet tilfælde anvendes social eksklusion om ikke-deltagelse på forskellige centrale områder i samfundet, og i dette tilfælde vil de ekskluderede ikke kun være at finde blandt de "socialt udsatte", men også i resten af befolkningen. Det er den sidstnævnte form for social eksklusion, som denne artikel omhandler.

Forskellen mellem fattigdom og social eksklusion er, at fattigdom vedrører begrænsede økonomiske og materielle ressourcer og de afsavn, som affødes heraf, mens social eksklusion også vedrører andre typer af sociale problemer, der besværliggør eller umuliggør en persons eller gruppes deltagelse inden for ét eller flere centrale områder i samfundet. Social eksklusion som ikke-deltagelse er forbundet med mange andre faktorer end indkomst og materielle ressourcer – for eksempel alder, dårligt helbred, handicap, sygdom, kulturelle forskelligheder, diskrimination eller mangel på tid.

En definition og karakteristik af social eksklusion og fattigdom

I analysen af social eksklusion og boligforhold er der udvalgt tre områder til at karakterisere social eksklusion, og som er sammenlignelige for 1976, 1986 og 2000: 1) sociale relationer, 2) faglig og politisk deltagelse og 3) fritidsaktiviteter. Der er inden for de tre områder udvalgt forskellige variabler, som danner de tre indeks. Definitionen på social eksklusion er således: Et individ er socialt ekskluderet, hvis det på mindst to ud af de tre følgende levekårsområder, der er undersøgt, 1) har få eller ingen sociale relationer, 2) har en ringe eller ingen deltagelse i faglige og politiske aktiviteter og 3) har en ringe eller ingen deltagelse i fritidsaktiviteter.²

Fra 1976 til 2000 er andelen af personer i alderen 30-69 år, som er socialt ekskluderede, faldet markant fra 14 pct. til 5 pct. Især har faldet fra 1986 til 2000 været kraftigt, idet andelen her faldt fra 12 pct. til 5 pct. Andelen af inkluderede er tilsvarende steget fra 47 pct. i 1976 til 73 pct. i 2000, og midtergruppen er faldet fra 39 pct. til 22 pct. I 1976 var der en klar overvægt af kvinder blandt de ekskluderede, mens der var en klar overvægt af mænd blandt de inkluderede. I 2000 er der stort set opnået ligestilling for mænd og kvinder med hensyn til inklusion og eksklusion. I år 2000 er det særligt de ældre, enlige og enlige forsørgere, arbejdsløse og især kontanthjælpsmodtagere og førtidspensionister, som er udsat for social eksklusion. Karakteristisk for disse grupper er, at de enten er eller har været ufaglærte arbejdere og/eller er uden for arbejdsmarkedet (Larsen 2005).

I analysen af fattigdom og boligforhold defineres fattigdom operationelt som en kombination af årlig bruttoindkomst i familien og familiens månedlige rådighedsbeløb, efter at de faste udgifter er betalt.³ Det er kun muligt at sammenligne 1986 og 2000, da der ikke foreligger sammenlignelige indkomst-oplysninger for 1976.

De fattige udgjorde stor set den samme andel af befolkningen i 1986 og 2000; nemlig henholdsvis 14 pct. og 13 pct. Der er flere kvinder end mænd blandt de fattige, hvilket helt overvejende skyldes, at en meget stor del af de enlige mødre er fattige. Fattigdommen er endvidere især udbredt blandt ældre over 60 år, enlige, arbejdsløse, førtidspensionister og personer under uddannelse. Ligesom blandt de ekskluderede er fattige i høj grad at finde blandt

arbejdere og især ufaglærte arbejdere, hvor 22 pct. er fattige i 2000 (Larsen 2005).

Da mange af de karakteristika, der kendetegner de ekskluderede og fattige, er de samme, er det heller ikke underligt, at der er en stor andel af socialt ekskluderede, som også er fattige. I 1986 var 34 pct. af de ekskluderede også økonomisk fattige – sammenlignet med kun 6 pct. blandt de inkluderede. Dette overlap var i 2000 steget til 41 pct., mens det stort set var det samme for de inkluderede.

I analysen af helbredsforhold og boligforhold er der konstrueret et indeks for helbredsforhold, der omfatter otte forskellige fysiske og psykiske helbredsdimensioner.⁴ Andelen af den danske befolkning, der har et dårligt helbred – som vi her har målt det – faldt betydeligt fra 1976 til 2000, men samtidigt var der en stigende positiv korrelation mellem social eksklusion og dårligt helbred. I 2000 havde 38 pct. af de socialt ekskluderede et meget dårligt helbred, hvilket er syv gange flere end i befolkningen som helhed – sammenlignet med tre gange flere end i befolkningen som helhed i 1976.

Samlet set er der altså blevet betydeligt færre socialt ekskluderede i 2000 end i 1976, men de er i stigende grad også udsat for fattigdom og dårligt helbred.

Fattigdom og social eksklusion i forhold til boligforhold

Sammenhængen mellem boligforhold, fattigdom og social eksklusion kan betragtes på flere måder. Generelt angiver Somerville (1998), at "boligprocesser" kan skabe social eksklusion ved at besværliggøre eller umuliggøre, at bestemte sociale grupper kan få kontrol over deres dagligliv eller ved at skabe barrierer for at opnå og udnytte bestemte typer af medborgerskabsrettigheder. Bestemte typer af boligområder er karakteriseret ved en ophobning af ekskluderede. Hvis der ikke findes lejeboliger til rimelige priser for lavindkomstgrupperne medfører dette, at de enten må bruge en stor del af indkomsten på boligen, hvilket kan resultere i social eksklusion på andre områder, eller at de må bosætte sig der, hvor der findes billigere boliger. Nogle af disse boligområder er i amerikansk og europæisk sammenhæng blevet betegnet som ghettoer (fx Massey & Denton 1993, Wilson 1987). Ghettoer, der er karakteriseret ved beboernes lave indkomster, er i europæiske storbyer typisk opdelt i to grupper, hvor den ene består af velfungerende, beskæftigede familier (eller af pensionister der tidligere var i beskæftigelse) og den anden af personer, der langvarigt har været uden for arbejdsmarkedet, og som eventuelt er socialt ekskluderede og/eller lever et "alternativt" liv. Den førstnævnte gruppe vil i vid udstrækning undgå social omgang med den sidstnævnte gruppe (Friedrichs 1997). Balancen mellem de to grupper er afgørende for opretholdelsen af et bæredygtigt lokalområde og fællesskab. Når boligområder oplever selvforstærkende negative spiraler, er der tale om en dobbeltvirkende proces, hvor fattige og socialt ekskluderede selekteres til disse områder, og hvor mere ressourcestærke

flygter, og hvor denne proces eskalerer fattigdommen og den sociale eksklusion i og af boligområdet. Der er her både tale om en social og en rumlig eksklusion (Bourdieu 1999).

En beskrivelse og analyse af danskernes boligforhold

Uligheder i boligforholdene – fordelingen af boligerne, deres kvalitet og størrelse og ejerskabet til boligerne – har historisk været en markant udtryksform for de generelle uligheder i det sociale og økonomiske hierarki. Boligen og byens rum har derfor også været et centralt fokusområde i arbejderbevægelsens kamp for bedre levekår og for omfordeling af (bolig)ressourcerne i samfundet. I Danmark og i andre vestlige lande har boligpolitikken således historisk udgjort en vigtig brik i velfærdspolitikken og opbygningen af velfærdsstaten. I efterkrigstidens Danmark og frem til slutningen af 1960'erne var boligpolitikken hovedmål at komme bolig manglen til livs. Fra 1966 til 1975 blev der bygget flere boliger end nogensinde før og siden. Næsten $\frac{3}{4}$ af de almene boliger og over halvdelen af parcelhusene er bygget i perioden fra 1960 og fremefter (Kristensen 2007). Derfor er den danske boligmasse relativt ung og af relativ høj kvalitet, og byfornyelsen fra især midten af 1970'erne og frem har betydet, at store dele af den ældre boligmasse også er blevet opdateret til en nutidig boligstandard. Byfornyelserne har imidlertid også fortrængt nogle af de oprindelige og mindre bemidlede beboere, fordi boligpriserne og huslejen steg.

En stor del af danskernes stigende velstand efter 2. verdenskrig er således investeret i boligen. Dette afspejler sig også i det private forbrug. Fra 1948 til 2000 er andelen af det private forbrug, der går til boligbenyttelse, steget fra ca. 5 pct. til ca. 20 pct. (Danmarks Statistik 2001). Boligforbrugets vækst viser sig også i boligernes kvalitet.

Boligpolitikken har også – gennem boligfinansiering og skattefradrag - tilskyndet danskerne til at blive en nation af boligejere. Flertallet af boligerne er i dag ejerboliger (63 pct.; inklusiv 7 pct. andelsboliger), og 37 pct. er lejeboliger, hvor den almene lejesektor og den private lejesektor er næsten lige store. De almene boliger er i dag ikke længere som oprindeligt tænkt primært boliger for arbejderfamilier. Arbejderfamilier har i dag i høj grad fået realiseret drømmen om eget hus, idet 58 pct. af familierne, der er fagforeningsmedlemmer i LO, bor i parcelhus og kun 23 pct. i etagebyggeri (sammenlignet med 49 pct. og 30 pct. i befolkningen som helhed). Der er imidlertid klare opdelinger mellem land og by. Af LO-familierne er det 55 pct., der bor i etagebyggeri i hovedstaden mod kun 4 pct. i landkommunerne (BAT & LO 2004), hvilket bl.a. afspejler forskelle i boligpriser mellem især hovedstaden og landkommunerne.

De almene boliger er i stigende grad blevet til boliger for dem, der er udenfor arbejdsmarkedet og for indvandrere og deres efterkommere. 51 pct. af beboerne er udenfor arbejdsmarkedet. Indvandrere og deres efterkommere (uanset om de er på eller udenfor arbejdsmarkedet) udgør 23 pct. af beboerne, mens de kun udgør 8 pct. af befolkningen som helhed (Kristensen 2007).

Selvom boligforsyningen og boligkvaliteten er blevet markant forbedret, især gennem de sidste 20-30 år, findes der imidlertid stadig små og utidssvarende boliger i Danmark.

Boligstørrelsen er stadig et problem for mange børnefamilier, idet hvert femte skolebarn bor i en husstand, hvor der er færre værelser end beboere (BAT & LO 2004).

Endvidere opgør Danmarks Statistik (2004), at 6 pct. eller 142.000 af husstandene per 1. januar 2004 havde installationsmangler i form af mangel på enten køkken, bad, toilet eller fjern-/centralvarme. Det svarer til 247.000 personer, der bor i et hjem med disse installationsmangler, og heraf var det 194.431, der manglede eget bad. Der er dog historisk tale om en markant tilbagegang inden for ca. 20 år i husstande med installationsmangler, idet der i 1982 var ca. 350.000 husstande, der havde installationsmangler.

Ud fra levekårsundersøgelsernes data er det muligt at beskrive udviklingen i boligstandarden fra 1976 til 2000 for socialt ekskluderede og fra 1986 til 2000 for fattige. Der anvendes to mål til at beskrive boligstandarden: En basal boligstandard og moderne bekvemmeligheder.

Tabel 1 viser andelen af inkluderede, i midtergruppen og af ekskluderede blandt ejere og lejere, som manglede en basal boligstandard i 1976, 1986 og 2000. En basal boligstandard er defineret ved, at boligen skal have selvstændigt køkken, varmt vand, eget toilet, bruse- eller karbad og centralvarme.⁵

For både ejere og lejere er der tale om en markant reduktion i andelen, der mangler en basal boligstandard. Der er dog i alle tre år en betydelig større andel af lejerne end af ejerne, som mangler basal boligstandard. Samtidig er der markante forskelle mellem inkluderede og ekskluderede både blandt ejere og lejere. Andelen af ekskluderede lejere, der mangler en basal boligstandard, er imidlertid i alle tre år ca. dobbelt så stor som blandt ekskluderede ejere.

Tabel 1: Ejere og lejere som mangler basal boligstandard blandt 30-69-årige og fordeling heraf på inkluderede, midtergruppen og ekskluderede i 1976, 1986 og 2000. I procent.

	Alle			Inklusion			Midtergruppe			Eksklusion		
	1976	1986	2000	1976	1986	2000	1976	1986	2000	1976	1986	2000
Ejere	8,4	3,4	1,6	5,7	2,3	1,4	9,6	4,0	2,3	15,9	10,8	2,7
Procentgrundlag*	1941	2648	2533	983	1773	1947	726	672	513	232	203	73
Lejere	21,7	14,9	2,8	15,7	10,6	1,9	23,7	15,6	3,5	32,0	23,9	5,4
Procentgrundlag*	1033	1013	791	445	492	471	413	308	228	175	213	92

* Procentgrundlaget er alle ejere og lejere, som indgår i indekset for inklusion og eksklusion; henholdsvis alle ejere og lejere som er inkluderede, i midtergruppen eller ekskluderede.

Tabel 2: Alle ejere og lejere samt fattige ejere og lejere, der mangler basal boligstandard blandt 30-69-årige i 1986 og 2000. I procent.

	Alle ejere		Fattige ejere		Alle lejere		Fattige lejere	
	1986	2000	1986	2000	1986	2000	1986	2000
Total	3,4	1,7	11,6	(-)*	15,1	3,2	14,6	6,8
Procentgrundlag**	1856	1813	147	102	788	633	157	162

* Tegnet (-) angiver, at der er for få observationer til, at der kan udregnes en statistisk sikker procentandel. Den statistiske usikkerhed er beregnet ved hjælp af chi2-test.

** Procentgrundlaget er alle ejere og lejere, der har svaret på spørgsmålene om årlig bruttoindkomst og månedligt rådighedsbeløb.

Tabel 2 viser andelen af fattige ejere og lejere, der manglede en basal boligstandard i 1986 og 2000. Andelen af ejere, der er fattige, var i 1986 og 2000 henholdsvis 2,5 og 4,6 gange mindre end andelen af lejere, der var fattige. Der var imidlertid ikke i 1986 markant forskel på andelen af fattige ejere og lejere, der manglede en basal boligstandard. I 2000 var der for få ejere, der manglede en basal boligstandard til, at det er statistisk muligt at opgøre en andel, mens andelen der manglede en basal boligstandard blandt fattige lejere var reduceret til under halvdelen fra 1986 til 2000. De ekskluderede lejere havde i 1986 en betydeligt højere andel end fattige lejere, der manglede en basal boligstandard (sammenhold tabel 1 og 2).

Tabel 3 viser andelen af inkluderede, i midtergruppen og af ekskluderede blandt ejere og lejere, som manglede moderne bekvemmeligheder i 1976, 1986 og 2000. Moderne bekvemmeligheder defineres her ved, at boligen indeholder både el- eller gaskomfur, køleskab, fryser og vaskemaskine (egen eller i fælles vaskeri).⁶

Både for ejere og lejere er der sket et markant fald fra 1976 til 2000 i andelen, der mangler moderne bekvemmeligheder. For lejernes vedkommende er det tre gange færre i 2000 end i 1976. For de ekskluderede lejere er andelen dog kun halveret. For ejernes vedkommende som helhed er der over syv gange færre, der mangler moderne bekvemmeligheder. Den relative forskel mellem ejere og lejere, der mangler moderne bekvemmeligheder, er således øget markant fra 1976 til 2000.

Både blandt ejerne og lejere var der i 1976, 1986 og 2000 markant flere blandt de ekskluderede end blandt de inkluderede, der manglede moderne bekvemmeligheder. Mest iøjefaldende er dog, at selv blandt de inkluderede lejere var der flere af disse, der manglede moderne bekvemmeligheder end blandt de ekskluderede ejere.

Tabel 4 viser andelen af fattige ejere og lejere, som manglede moderne be-

Tabel 3: Ejere og lejere som mangler moderne bekvemmeligheder blandt 30-69-årige og fordeling heraf på inkluderede, midtergruppen og ekskluderede i 1976, 1986 og 2000. I procent.

	Alle			Inklusion			Midtergruppe			Eksklusion		
	1976	1986	2000	1976	1986	2000	1976	1986	2000	1976	1986	2000
Ejere	20,1	6,3	2,7	16,9	5,0	2,5	18,7	7,0	3,3	37,9	15,8	4,1
Procentgrundlag*	1941	2648	2533	983	1773	1947	726	672	513	232	203	73
Lejere	50,1	31,9	15,4	44,3	28,0	14,2	53,5	30,5	14,0	57,1	42,7	25,0
Procentgrundlag*	1033	1013	791	445	492	471	413	308	228	175	213	92

* Procentgrundlaget er alle ejere og lejere som indgår i indekset for inklusion og eksklusion; henholdsvis alle ejere og lejere som er inkluderede, i midtergruppen eller ekskluderede.

kvemmeligheder i 1986 og 2000. Blandt fattige ejere var det i 1986 nogenlunde den samme andel som blandt ekskluderede ejere, der manglede moderne bekvemmeligheder; nemlig 15 pct. Blandt lejerne var der både i 1986 og 2000 færre fattige (31,2 % og 14,8 %) end ekskluderede (42,7 % og 25,0 %), som manglede moderne bekvemmeligheder.

Boligstandarden er generelt set blevet markant forbedret over de sidste ca. 30 år, men den relative ulighed mellem ejere og lejere har været stigende i forhold til mangel på moderne bekvemmeligheder, og blandt ekskluderede lejere har forbedringen være relativt mindst. Elevatoreffekten har virket for alle, men relativt set i mindst omfang for de i forvejen dårligst stillede.

Tabel 4: Alle ejere og lejere samt fattige ejere og lejere, der mangler moderne bekvemmeligheder blandt 30-69-årige i 1986 og 2000. I procent.

	Alle ejere		Fattige ejere		Alle lejere		Fattige lejere	
	1986	2000	1986	2000	1986	2000	1986	2000
Total	6,3	2,7	15,0	(-)*	32,2	15,0	31,2	14,8
Procentgrundlag**	1856	1813	147	102	788	633	157	162

* Tegnet (-) angiver, at der er for få observationer til, at der kan udregnes en statistisk sikker procentandel. Den statistiske usikkerhed er beregnet ved hjælp af chi2-test.

** Procentgrundlaget er alle ejere og lejere, der har svaret på spørgsmålene om årlig bruttoindkomst og månedligt rådighedsbeløb.

En nutidig boligstandard

Man kan diskutere, om de anvendte mål for basal boligstandard og moderne bekvemmeligheder er på forkant med, hvad der i dag kendetegner boligstandard.

For år 2000 er der imidlertid også blevet stillet spørgsmål om besiddelse af computer og adgang til internettet i hjemmet. I det følgende belyses dette for dem, der er inkluderede, i midtergruppen og ekskluderede i forhold til sociale relationer.⁷ Internettet betragtes her som en indikator på adgang til sociale relationer, fordi internettet er én af de nye muligheder, som moderne teknologi giver i forhold til at komme i kontakt med andre mennesker og for at holde sig orienteret om og opnå informationer om alskens ting.

For at kunne komme på internettet er forudsætningen, at man har computer. Blandt de inkluderede er der 26 pct., der mangler en computer. I midtergruppen er det 40 pct., og blandt de socialt ekskluderede er det 50 pct. Ikke overraskende er der færrest inkluderede, der mangler adgang til internettet: 45 pct. I midtergruppen er det 59 pct., og blandt de ekskluderede er det 71 pct. Der er 86 pct. af de ekskluderede ufaglærte arbejdere, der mangler adgang til internettet. Det vil sige, at dem, som i forvejen er mest isolerede i forhold til de almindelige sociale fællesskaber, også er mest isoleret i forhold til de virtuelle fællesskaber.

Tages besiddelse af computer og adgang til internettet som én indikator på nutidig boligstandard, er det indlysende, at ulighederne i forhold til gamle og nye boligstandarder ikke er blevet mindre. Det er dog næppe overraskende, da det som regel har været de bedst stillede grupper i samfundet, der først har fået råd til nye teknologier. Sådan var det fx med telefonen, køleskabet og fjernsynet, og sådan er det også i dag med hensyn til megen af den nye og kostbare del af teknologien.

Bolig og helbredsforhold

Historisk har der været en tæt sammenhæng mellem fattigdom og dårlige boligforhold. Fattige har været henvist til den dårligste og mest usunde del af boligmassen, og i værste fald har de været hjemløse. De fattiges ringe boligforhold har bl.a. medført ringere helbred og forhøjet dødelighed (fx Wilkinson 1999, Andersen 1986, Christensen 1956).

Ud fra levekårsundersøgelsens data er det muligt at belyse udviklingen i og fordelingen af en række forhold i boligmiljøet, som kan påvirke de fysiske og psykiske helbredsforhold i negativ retning. Det drejer sig om indendørs gener i form af træk, fugt og kulde⁸, nabostøj, nervøsitet for vold og udsathed for vold⁹.

Der er betydeligt flere lejere end ejere, der er udsat for *træk, fugt eller kulde*, og selv blandt inkluderede lejere var andelen over dobbelt så stor som blandt ekskluderede ejere – henholdsvis 18 pct. blandt inkluderede lejere og 8 pct. blandt ekskluderede ejere i både 1976 og 1986. Der var for få ekskluderede ejere til, at en sammenligning kan foretages for 2000, men her var 14 pct.

inkluderede lejere udsat for træk, fugt eller kulde.

Blandt fattige ejere og lejere er det nogenlunde den samme andel som blandt de ekskluderede ejere og lejere, som er udsat for gener i form af træk, fugt og/eller kulde. Fx var det blandt lejerne 33 pct. af de fattige og 29 pct. af de ekskluderede lejere i 1986 og 22 pct. af de fattige og 26 pct. af de ekskluderede i 2000, der var udsat for disse gener. Dette skal sammenholdes med, at det i 2000 var 6 pct. i hele befolkningen, som oplevede disse gener (Kristensen & Larsen 2006). Udsathed for træk, fugt eller kulde i boligen er således meget ulige fordelt i befolkningen og udgør fortsat i dag en markant gene for ekskluderede og fattige lejere.

Det var i både 1976, 1986 og 2000 en lille minoritet blandt ejerne som helhed, der oplevede *nabostøj*, mens nabostøj var relativt udbredt blandt lejerne. Mens genen var ens fordelt for inkluderede og ekskluderede lejere i 1976 (11 pct.), så var der i 2000 færre blandt de inkluderede lejere, der var udsat for nabostøj (9 pct.), mens der var flere blandt ekskluderede lejere (15 pct.). Fattige lejere var udsat for nabostøj på nogenlunde samme niveau som ekskluderede lejere i både 1986 og 2000, hvor henholdsvis 9 pct. og 14 pct. fattige var udsat for nabostøj.

Både blandt ekskluderede ejere og lejere er andelen, der er *nervøse for vold*, langt mere udbredt end blandt inkluderede ejere og lejere. Der er dog markante forskelle mellem de ekskluderede ejere og lejere. I 1976 var henholdsvis 20 pct. og 31 pct. af de ekskluderede ejere og lejere nervøse for vold. I 1986 var de tilsvarende procenter 34 pct. og 47 pct. Der er for få ekskluderede ejere i 2000 til at sammenligne med ekskluderede lejere, men for ekskluderede lejerers vedkommende faldt nervøsiteten for vold til i 2000 at være på 29 pct. Generelt faldt angsten for vold i boligkvarteret fra 1986 til 2000 og lå for befolkningen som helhed på 8 pct. i 2000 (Kristensen & Larsen 2006).

Udsathed for vold er betydeligt mere udbredt blandt lejere end blandt ejerne. Blandt ekskluderede ejere og lejere er der for få til, at der kan laves en statistisk holdbar opgørelse. Mens nervøsiteten for vold har været faldende fra 1986 til 2000, så har andelen af ejere og lejere, der angiver, at de har været udsat for vold generelt været stigende. Blandt inkluderede lejere var 7 pct. i 2000 udsat for vold sammenlignet med 5 pct. i 1986. For befolkningen som helhed angav 5 pct. i 2000 at have været udsat for vold.

Fattige ejere og lejere er nervøse for vold i samme omfang som ekskluderede ejere og lejere. I 1986 var 17 pct. og i 2000 var 13 pct. af fattige ejere nervøse for vold, mens det for fattige lejere var henholdsvis 27 pct. og 26 pct. Fattige lejere er endvidere den gruppe, som i størst udstrækning er udsat for vold. I 1986 var det 6 pct., og i 2000 var det 10 pct.

Helbred, boligstandard og boligmiljø

I det følgende belyses i hvilket omfang, der er et overlap mellem de grupper, der i særlig grad er udsat for ringe boligforhold og de grupper, der har et dårligt helbred. De personer i befolkningen, der har et meget dårligt helbred –

er ekskluderet i forhold til helbredsforhold – har en udvikling i og fordeling af boligforholdene (mangel på basal boligstandard og moderne bekvemmeligheder, udsathed for træk, fugt og kulde, udsathed for nabostøj, angst for og udsat for vold i boligkvarteret), som er fuldstændig den samme som for dem, der er socialt ekskluderede. Der er ikke tale om, at det fx er nøjagtig samme andel af lejerner, der er ekskluderede og af lejerner, der har et meget dårligt helbred, som mangler en basal boligstandard. Niveaueet er imidlertid på alle parametre det samme og forskellene i niveauerne er den samme som for ejere, der er inkluderede, i midtergruppen og ekskluderede og for lejere der er inkluderede, i midtergruppen og ekskluderede – og det gælder både i 1976, 1986 og 2000. Det vil sige, at uligheden i helbredstilstanden dels afspejler uligheden mellem ejere og lejere og dels mellem inkluderede og ekskluderede - både mellem ejerne og lejerner og inden for gruppen af ejere og indenfor gruppen af lejere. Vi kan ikke her påvise nogen kausal sammenhæng mellem eksklusion og dårligt helbred. Det vil sige, om det er et dårligt helbred, der fører til social eksklusion, eller om det er social eksklusion, der fører til et dårligt helbred. Vi kan imidlertid påpege en stærk intersektionalitet mellem forskellige udsatte positioner. Der er således på den ene side et klart overlap mellem at have dårligt helbred og at være socialt ekskluderet, mellem at være fattig og socialt ekskluderet og mellem at være fattig og have et dårligt helbred og på den anden side at være udsat for diverse mangler og gener ved boligen.

Uanset om der er en direkte sammenhæng mellem dårligt helbred og dårlige boligforhold eller ej, så er der tale om markante ophobede uligheder. Ejere, der er inkluderede og har et godt helbred, har de bedste boligforhold, mens lejere, der er ekskluderede og har et dårligt helbred, har de ringeste boligforhold.

Et internationalt og et dansk perspektiv på boligproblemer for fattige og ekskluderede

De rige lande har gennem de sidste ca. 20 år været konfronteret med omfattende voldelige uroligheder, der har truet den offentlige orden, stigende etniske spændinger og tiltagende ulighed og marginalisering i storbyerne. I USA og Europa har der kørt to parallelle debatter: I USA om den såkaldte sorte underklasse der lever i storby-ghettoerne og i stigende grad isoleres fra resten af samfundet og i Frankrig og andre europæiske lande en diskussion om nyfattigdom, der karakteriseres ved social eksklusion (Andersen & Larsen 1995). Der har specielt i Frankrig været fokus på forværringen af levkårene i de traditionelle arbejderkvarterer, hvor der er sket en stigende koncentration af immigranter og gæstearbejdere. Men den tilsyneladende parallel mellem udviklingen i USA og Europa holder kun på overfladen. I Europa er der ikke tale om en ghettoisering af samme omfang og karakter som i USA. I fx de franske "banlieues" er der ikke tale om samme lukkethed i forhold til resten af samfundet, og man kan derfor heller ikke tale om distinkte socioøkonomiske og kulturelle adfærdsformer som i den amerikanske ghetto. Ikke desto mindre

mener Wacquant (1996), at man kan udpege nogle generelle træk ved den postindustrielle udvikling i Vesten, der fører til dét, han kalder avanceret marginalitet i storbyerne. Den udvikling er kendetegnet ved, at der for det første sker en nedbrydning af lønarbejderkontrakten, hvor der ikke længere er en sikkerhed for en tilstrækkelig markedsindkomst, ingen jobsikkerhed og ingen sikkerhed i forhold til det offentlige hjælpesystem. For det andet sker der en funktionel afkobling fra makroøkonomiske trends: Trods vækst og bedre beskæftigelsesmuligheder generelt i samfundet påvirker dette ikke ghettoindbyggernes muligheder for jobs. For det tredje sker der en territorial fiksering og stigmatisering, hvor der sker en koncentration af fattige og socialt ekskluderede inden for bestemte geografiske områder. Selvom nogle områder ikke er, som rygter siger (fx kriminelle og voldelige), så tenderer de til at blive det i det lange løb på grund af denne type stigmatisering. Følelsen af at være stigmatiseret sammen med de andre gør, at man får en tilbøjelighed til at ville finde en ansigtsløs anden, som er skyld i denne stigmatisering af det område, man bor i. For det fjerde sker der en fremmedgørelse i forhold til rum og sted. Konsekvensen af områdets stigmatisering kan være, at man mister identifikationen med stedet og ikke længere føler sig tryk i sit lokalområde. Udflytning og nedlæggelse af arbejdspladser og af offentlige og andre institutioner i disse områder bidrager til eller er direkte årsager til denne situation. For det femte sker der et tab af bagland, idet flertallet i ghettoen er uden jobs, og der er sket en udhuling af mulighederne for en kollektiv overlevelse, hvor man støtter hinanden i svære situationer og etablerer en social økonomi. Der sker en individualisering af de sociale problemer, hvor man er mere og mere henvist til at hive sig selv op ved hårene. Endelig og for det sjette sker der en symbolsk fragmentering. Fraværet af en fælles udtryksform, som kan forene beboerne symbolsk eller på anden måde, accentuerer den objektive sociale spredning og fragmentering af de nye urbane fattige. Og der er heller ingen organisationer, som aktuelt kan eller er stærke nok til at repræsentere de ekskluderede.

Dette skræksscenario, som Wacquant fremmaner, gælder imidlertid langt fra i Danmark. For det første sikrer den danske og stadig på mange måder universelle velfærdsstatsmodel, at de værste effekter af den sociale og økonomiske polarisering modificeres (Andersen & Larsen 2004). For det andet er mange tilfredse med at bo i ghettoerne; ikke mindst blandt etniske minoriteter når der bor andre fra samme oprindelsesland i bebyggelsen. Samtidigt er det dog svært at løbe fra, at disse boligområder på mange måder er dårligere stillede end andre boligområder. Også i Danmark bruges betegnelsen ghettoer om socialt udsatte boligområder. Store dele af de såkaldt socialt belastede boligområder er imidlertid ikke karakteriseret ved utidssvarende boligforhold forstået som mangel på diverse installationer (Arbejderbevægelsens Erhvervsråd 2004). Det er således ikke nødvendigvis boligens kvalitet, der er problemet, men de økonomiske og sociale forhold i boligen og boligmiljøet, der kan udgøre et problem. Endvidere er disse steder ofte stigmatiserede på grund

af deres ry for at rumme mange flygtninge og indvandrere, arbejdsløse og førtidspensionister og for normløshed i form af fx kriminalitet, husspektakler og hærværk.

De ressourcestærke flytter ikke i så stor udstrækning til disse boligområder, og de flytter hurtigt væk. Der er en klar overhyppighed af personer på overførselsindkomster, og i den mest udsatte femtedel af boligområderne modtager fire ud af fem beboere i den erhvervsaktive alder indkomsterstatende ydelser (Hummelgaard m.fl. 1997). Der er endvidere en overhyppighed af sociale problemer i form af kriminalitet, hærværk, husspektakler m.m. (Christensen & Benjaminsen 1999). Deltagelsen i sociale aktiviteter og nabokontakten er dog ikke meget anderledes end i andre bebyggelser (Munk 1999). Overordnet set er de såkaldt belastede boligområder som fx Gellerupparken eller Vollsmose ifølge Andersen (2006) imidlertid ikke karakteriseret ved at bestå af "dårlige boliger". Deres største problem er deres dårlige presseomtale og fordomme om bebyggelserne og deres beboere.

Social opsplitning og polarisering på boligmarkedet

Indkomsten er af helt afgørende betydning for ens muligheder på boligmarkedet. Indkomsten blandt familier i den erhvervsaktive alder er dobbelt så stor blandt ejere, som den er blandt lejere i den almene boligsektor (Madsen 2001). Dette skyldes især forskellen i arbejdsmarkedstilknytningen mellem ejere og lejere.

Der er sket en markant forøgelse af socialt svage i de boligområder, som i forvejen er socialt belastede. I 1982 var der 13 pct., og i 2002 30 pct. almene boligområder, hvor mindst 30 pct. af beboerne var socialt svage.¹⁰ Samtidigt var andelen af boligområder inden for øvrigt etagebyggeri med få socialt svage (0-10 pct.) vokset markant fra 1982 til 2002 (Arbejderbevægelsens Erhvervsråd 2004). Der er endvidere i områder med mange socialt svage også en stor andel af beboere med anden etnisk baggrund. Flertallet af socialt svage i disse områder er af dansk oprindelse.

Med byudvalgets indsatser og kvarterløftprogrammerne er boligpolitikken blevet socialpolitisk orienteret, og socialpolitikken er blevet rumligt orienteret. Hensigten med tiltagene har været at sikre, at områderne ikke fortsatte i nedadgående negative spiraler. Tiltagene har bremset den negative udvikling, og især hvor der blev gennemført en sammenhængende indsats med både økonomiske, fysiske og sociale tiltag (Andersen 1999). Der er dog ingen eksempler på, at udviklingen er blevet vendt til en positiv opadgående spiral. Kristensen (2007:47) vurderer derfor, at hvis der skal skabes en mere vedvarende positiv udvikling kræver dette, at der afsættes "større ressourcer og længere tids indsats i boligområderne, kombineret med en uddannelses- og beskæftigelsesindsats for de mange ikke uddannede og arbejdsløse beboere."

Generelt vurderer Kristensen (2007), at den almene boligsektor risikerer at

blive et sted, hvor kun de socialt svageste bliver boende permanent, mens den for andre højest bliver begyndelsen på boligkarrieren eller som et midlertidigt sted efter fx en skilsmisse. Møller (2006:13) påpeger imidlertid, at "frygten for ghettosering [ikke] bør bruges som generelt argument mod en social boligpolitik, der tager hånd om de svageste og søger at skaffe dem rum i samfundet."

Boligmarkedets politiske økonomi

Ud over de betydelige stoflige og rumlige uligheder i boligforholdene er der samtidig markante og stigende økonomiske uligheder mellem lejere og ejere. Ejerskab til boligen er i dag den faktor i det danske samfund, som skaber størst økonomisk ulighed. Forskellen i indkomst- og formuestigninger fra midten af 1990'erne til 2004 har været markant for de rigeste og de fattigste (Arbejderbevægelsens Erhvervsråd 2007). De rigeste 10 pct. havde i 1995 en disponibel indkomst, der var 3,8 gange større end de 10 pct. fattigste. Denne forskel var i 2004 steget til 4,7 gange. Udviklingen på boligmarkedet med stigende ejendomspriser forklarer halvdelen af denne stigning i uligheden mellem de rigeste og de fattigste. Det er endvidere en mindre andel af de 10 pct. fattigste, der ejer egen bolig i 2004 sammenlignet med 1995. Uligheden siden 2004 er øget yderligere på grund af stigningen i boligpriser og aktiekurser. Samtidigt har indkomstmobiliteten blandt de fattigste 10 pct. været faldende fra 1993-1994 til 2003-2004, idet en mindre andel forlader lavindkomstgruppen end tidligere, og samtidigt forlader en mindre andel end tidligere højindkomstgruppen.

De 10 pct. af befolkningen, der har de højeste indkomster, har en nettoformue, der er 16 gange større end de 10 pct. fattigste (henholdsvis 1,25 mio. kr. og 77.000 kr. i 2004 - og heri er ikke medregnet pensionsformuer). Friværdien i ejerboligerne tegner sig for langt hovedparten af formuerne. Sammenligner man forskellen i formuerne mellem ejere og lejere, er ejernes nettoformue over 1 mio. kr. større end lejernes. Det er lejerne i de almene boliger, som har de laveste indkomster og formuer. De klare vindere på boligmarkedet er dem, der har de høje indkomster, og som købte et hus eller en stor ejerlejlighed i et af landets vækstområder (i 1993) – især i København og på Frederiksberg. I nogle af landets mindre kommuner i udkantsområderne har der imidlertid ikke været nogen realstigninger i boligpriserne, og enkelte steder har der været et direkte fald i priserne (Kristensen 2007). Der er således både en stigende social og geografisk polarisering i de økonomiske uligheder.

Det er en myte, at de ældre boligejere spiser, drikker og rejser murstenene væk. De seneste opgørelser viser, at der især som følge af de stigende ejendomspriser de seneste år flyttes meget store beløb mellem generationerne, når børn arver deres forældre (arven beskattes kun med 15 pct.). De rigeste 10 pct. af afdøde boligejere sender næsten 8 mio. kr. videre til deres efterkommere, mens afdøde, der ikke er boligejere, kun sender ca. 250.000 kr. videre til deres efterkommere (Ugebrevet A4 25. juni 2007). Disse overførsler forøger

den eksisterende ulighed, idet det er ejere og økonomisk velstillede personer, som arver de største (bolig)formuer. Også arveforskud er meget skævt fordelt mellem lejere og ejere. 10 pct. af danskerne har indenfor de seneste fem år modtaget arveforskud, og 1 pct. har modtaget over 100.000 kr. Af giverne er 90 pct. boligejere, og to ud af tre modtagere er selv boligejere, samtidig med at en stor del af de øvrige modtagere netop modtager arveforskud som hjælp til at etablere sig som boligejere (Ugebrevet A4 31. september 2007).

Mens de rigeste er blevet betydeligt rigere de senere år, er der samtidig sket en vækst i antallet af fattige. Fra 2001 til 2004 steg antallet af fattige med ca. 45.000 personer til i alt 197.000 personer (Arbejderbevægelsens Erhvervsråd 2007). Ca. en fjerdedel af de fattige har i 2004 levet i fattigdom i mindst 3 år, og der har været tale om en markant stigning fra 28.000 personer i 1997 til 46.000 personer i 2004. Mange af dem, der forlader fattigdomsgruppen, forbliver dog stadig i lavindkomstgruppen, idet 50 pct. efter 5 år befinder sig blandt de 20 pct. med de laveste indkomster (Arbejderbevægelsens Erhvervsråd 2007).

Der er måske et paradoks i forhold til nutidens relativt gode, men også dyre boliger og så et stigende antal fattige. Man kan i alle tilfælde stille spørgsmålet om, hvorvidt de bedre boliger entydigt er en fordel for de fattige. Den anden side af medaljen er nemlig, at boligudgiften især i de større byer og i hovedstadsområdet udgør en større andel af budgettet end tidligere. Der er ikke megen viden om, hvilke konsekvenser dette har for de fattiges hverdagsliv og sociale deltagelse, men man kan jo hævde, at det er trist, hvis bedre boliger for fattige forøger deres risiko for yderligere armod på andre områder (se også Rådet for Socialt Udsatte 2007).

Konklusion

Fra 1976 til 2000 er der sket en markant nedgang i andelen af socialt ekskluderede, men der er en stigende forskel mellem socialt ekskluderede ejere og lejere med hensyn til boligstandard og udsathed for gener i boligen og nærmiljøet. Der er stort set ikke forskel på andelen af danskere, der er fattige i 1986 og 2000, men også her er der en stigende forskel mellem fattige ejere og lejere. Den socioøkonomiske forskel mellem ejere og lejere har altså været voksende. Dette billede understøttes også af, at der især i den almene lejesektor har været en tilvækst af socialt udsatte grupper og personer på overførselsindkomst. Opdelingen i og polariseringen mellem relativt velstillede boligområder og socialt udsatte boligområder står i kontrast til mange politiske partiers erklærede boligpolitiske målsætninger.

Den overordnede konklusion er således, at boligforholdene udgør en helt afgørende markør på de socioøkonomiske uligheder i samfundet. Dem, der er fattige, socialt ekskluderede og som har et dårligt helbred, har langt ringere boligforhold end andre, og der er en klar intersektionalitet mellem de forskellige, sårbare socioøkonomiske positioner. Det er således i langt højere grad lejerne end ejerne, der både er udsat for fattigdom, social eksklusion og dårligt helbred.

“Politics matters“ påpegede Ringen (1987), og bl.a. den aktuelle skatte- og boligpolitik synes da også at understøtte de voksende socioøkonomiske uligheder mellem ejere og lejere.

Noter

Vi ønsker at takke Hans Kristensen og Hans Skifter Andersen, Center for Bolig og Velfærd ved Sociologisk Institut, referee og redaktionen for konstruktive kommentarer til en tidligere version af artiklen. Også tak til Camilla Bibi Quistgaard Rasmussen og Katrine Buchholt Pedersen, der har udført edb-arbejdet i forbindelse med de statistiske analyser til artiklen.

1. Der blev opnået interview med 5.166 personer i 1976, 4.561 personer i 1986 og 4.981 personer i 2000.
2. Den eksakte definition og de variabler, som indgår i indeksene, fremgår af <http://www.sfi.dk/sw18778.asp>, Larsen (2005), side 300-302.
3. Se <http://www.sfi.dk/sw18778.asp>, Larsen (2005), side 290-291 for den eksakte definition af fattigdomsmålet.
4. Se <http://www.sfi.dk/sw18778.asp>, Larsen (2005), side 297-298 for den eksakte definition af helbredsindexet.
5. Denne definition blev anvendt ved den første levekårsundersøgelse i 1976 (Hansen 1978) og gentaget ved de følgende i 1986 og 2000 (Hansen 1986, Andersen 2003).
6. I operationaliseringen af moderne bekvemmeligheder forudsættes ikke, at man har en basal boligstandard (se Platz 2003). I 2000 er det imidlertid kun 1 pct., der har moderne bekvemmeligheder, men som ikke har en basal boligstandard. I 1976 var det 5 pct., og i 1986 var det 3 pct.
7. Dette indeks for sociale relationer er mere omfattende end det, der er anvendt i de tidligere analyser, idet indekset dækker de sociale relationer, der blev spurgt om i 2000 undersøgelsen. Se <http://www.sfi.dk/sw18778.asp>, Larsen (2005), side 294-295 for den eksakte definition af indekset.
8. Indendørs gener er her defineret som træk, fugt og/eller kulde. Genen opstår, når personer føler sig stærkt eller noget generet af mindst én af de tre gener.
9. Nervøsitet for vold er defineret ved personer, som er noget eller meget nervøse for vold i boligkvarteret. Udsathed for vold er opgjort på den måde, at en person enten er blevet udsat for vold, som har ført til synlige mærker eller skader på kroppen, eller har været udsat for vold, som ikke har ført til synlige skader eller mærker på kroppen eller endelig er blevet udsat for trusler om vold, som var så farlige eller så alvorlige, at vedkommende blev bange.
10. Socialt svage defineres som familier, hvor en af de voksne er førtidspensionist, familier hvor en af de voksne har sin overvejende indkomst fra kontanthjælp eller familier med enlige forsørgere uden erhvervsuddannelse (Arbejderbevægelsens Erhvervsråd 2004).

Litteratur

- AHURI (Australian Housing and Urban Research Institute) 2001: *Do Housing Conditions Impact on Health Inequalities between Australia's Rich and Poor?* Australian National University Research Centre, <http://www.ahuri.edu.au/>.
- Andersen, Bjarne H. 2003: *Udviklingen i befolkningens levekår over et kvart århundrede*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Andersen, Hans Skifter 1999: *Sammenfattende evalueringsrapport for byudvalgets initiativer 1993-1998*. SBI-Rapport 320. Hørsholm: Statens Byggeforskningsinstitut.
- Andersen, Hans Skifter 2006: *Undersøgelse af til- og fraflytninger i tre multietniske boligområder*. Hørsholm: Statens Byggeforskningsinstitut.

- Andersen, Tavs Folmer 1986: "Langtidsvirkninger af fattigdom", i Hansen, Erik Jørgen (red.): *Vor tids fattigdom*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Andersen, John & Larsen, Jørgen Elm 1995: "The Underclass Debate – A Spreading Disease?", in Mortensen, Nils(ed.): *Social Integration and Marginalisation*. København: Samfundslitteratur.
- Andersen, John & Larsen, Jørgen Elm 2004: "Social Polarisation and Urban Democratic Governance", in Andersen, John & Siim, Birte (eds.): *The Politics of Inclusion and Empowerment*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Arbejderbevægelsens Erhvervsråd 2004: *Polarisering af boligområdet*. København: Arbejderbevægelsens Erhvervsråd.
- Arbejderbevægelsens Erhvervsråd 2007: *Fordelingen af levevilkår 2007*. København: Arbejderbevægelsens Erhvervsråd.
- BAT & LO 2004: *Bygge- og boligpolitisk debatoplæg*. København: BAT & LO.
- Bonnefoy, Xavier R., Braubach, Matthias, Moissonnier, Brigitte, Monolbaev, Kubanychbek & Röbbel, Nathalie 2003: "Housing and Health in Europe: Preliminary Results of a Pan-European Study", *American Journal of Public Health*, Vol. 93, No 9: 1559-1563.
- Bourdieu, Pierre 1999: *The Weight of the World. Social Suffering in Contemporary Society*. Oxford: Polity Press.
- Christensen, Vagn 1956: *Boligforhold og børnesygelighed. En undersøgelse af hospitalsindlæggelsen under forskellige boligforhold*. København: Munksgaard.
- Christensen, Ann-Dorte & Larsen, Jørgen Elm 2008 (forthcoming): "Gender, Class and Family: Men and Gender Equality in a Danish Context", *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, Vol. 15, Issue 1.
- Christensen, Gudrun & Benjaminsen, Lars 1999: *Sammenhængen mellem fysiske og sociale ændringer i boligbebyggelser 1999*. SBI-meddelelse 125. Hørsholm: Statens Byggeforskningsinstitut.
- Danmarks Statistik 2001: *50-års oversigten*. København: Danmarks Statistik.
- Danmarks Statistik 2004: *Statistisk Tiårsoversigt 2004*. København: Danmarks Statistik.
- Fein, Oliver 1995: "The Influence of Social Class on Health Status: American and British Research on Health Inequalities", *Journal of General Internal Medicine*, Vol. 10: 577-586.
- Friedrichs, Jürgen 1997: "Context effects of poverty neighbourhoods on residents", in Westergaard, Hedvig (ed.): *Housing in Europe*. Hørsholm: Statens Byggeforskningsinstitut.
- Hansen, Erik Jørgen 1978: *Fordeling af levekårene*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Hansen, Erik Jørgen 1986: *Danskernes levekår 1986 sammenholdt med 1976*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hummelgaard, Hans; Graversen, Brian Krogh, Lemmich, Dorte & Nielsen, Jørgen Blæsdahl 1997: *Udsatte boligområder i Danmark*. København: AKF Forlaget.
- Ineichen, Bernard 1993: *Homes and Health: How Housing and Health Interact*. London: Taylor & Francis.
- Krieger, James & Higgins, Donna L. 2002: "Public Health Matters. Housing and Health: Time Again for Public Health Action", *American Journal of Public Health*, Vol. 92, No 5: 758-768.

- Kristensen, Hans 2007: *Housing in Denmark*. København: Centre for Housing and Welfare – Realdania Research.
- Kristensen, Jytte & Larsen, Jørgen Elm 2006: "Fordelingen af gode og dårlige boligforhold", *Samfundsøkonomen*, nr. 4: 18-25.
- Larsen, Jørgen Elm 2005: *Fattigdom og social eksklusion. Tendenser i Danmark over et kvart århundrede*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Madsen, Bent 2001: *Bypolitik. Den sociale opdeling af boligmarkedet*. København: By-Forum.
- Marsh, Alex 1999: "Housing and health: the nature of the connection", *Radical Statistics*, Issue 72, Autumn.
- Massey, Douglass S. & Denton, Nancy A. 1993: *American Apartheid: Segregation and the Making of the Underclass*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Munk, Anders 1999: *Byudvalgets boligsociale indsats*. SBI-Rapport 311. Hørsholm: Statens Byggeforskningsinstitut.
- Møller, Jørgen Nue 2006: "Mangfoldighed og social bæredygtighed – om lederskab, strategier og erfaringer i indsatsen mod ghettorisering", *Samfundsøkonomen*, nr. 4: 13-17.
- Platz, Merete 2003: "Hvordan er vores boligforhold?", i Andersen, Bjarne Hjorth (red): *Udviklingen i befolkningens levekår over et kvart århundrede*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Popper, Karl R. 1969: *Conjectures and refutations: the growth of scientific knowledge*. London: Routledge.
- Ringen, Stein 1987: *The Possibility of Politics. A Study in the Political Economy of the Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.
- Rådet for Socialt Udsatte 2007: *Årsrapport 2007*. København: Rådet for Socialt Udsatte.
- Seeman, Teresa E.; Crimmins, Eileen; Huang, Mei-Hua; Singer, Burton; Bucur, Alexander; Gruenewald, Tara; Berkman, Lisa F. & Reuben, David B. 2004: "Cumulative biological risk and socio-economic differences in mortality: MacArthur Studies of Successful Aging", *Social Science & Medicine*, 58 (2004): 1985-1997.
- Somerville, Peter 1998: "Explanations of social exclusion: Where does housing fit in?", *Housing Studies*, Vol. 13, no. 6: 761-780.
- Ugebrevet A 4*, nr. 23, 25. juni 2007.
- Ugebrevet A 4*, 31. september 2007.
- Wacquant, Louic J. D. 1996: "The Rise of Advanced Marginality: Notes on its Nature and Implications", *Acta Sociologica*, Vol. 39, no. 2: 121-141.
- Wilkinson, D. 1999: *Poor housing and ill health: a summary of the research evidence*. Edinburgh: Scottish Office Central Research Unit.
- Wilkinson, Richard G. 1996: *Unhealthy Societies: The afflictions of inequality*. London: Routledge.
- Wilson, William J. 1987: *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy*. Chicago: University of Chicago Press.